

سفرنامه‌های میرزا حسین خان سپهسالار و

ابوالحسن خان زعفرانلو به کلات نادر

(۱۲۹۸ هـ ق)

پژوهش و نگارش

علی کریمیان

نام کتاب: سفرنامه‌های میرزا حسن خان سپهسالار و ابوالحسن خان زعفرانلو
به کلات نادر (۱۲۹۸ ه. ق)

پژوهش و نگارش: علی کریمیان
طراح جلد و صفحه‌آرا: طیبه رسولی

پایگاه اینترنتی: sarempublication@gmail.com

نوبت چاپ: اول

سال چاپ: ۱۴۰۰

تیراژ: ۱۰۰۰ جلد

قیمت: ۱۰۰۰۰۰۰ ریال

شماره استاندارد بین‌المللی کتاب: ۹۶۴-۹۵۳۵۳-۶۷۸-۶۷۸

نشانی:

تهران، شهرک اکباتان، انتهای فاز ۳، بیمارستان فوق تخصصی صارم.

تلفن همراه: ۰۹۱۲۲۷۱۲۴۳۲

وبگاه: WWW.SAREMPUB.COM

www.sarempub.ir

پست الکترونیک: SAREMPUBLICATION@GMAIL.COM

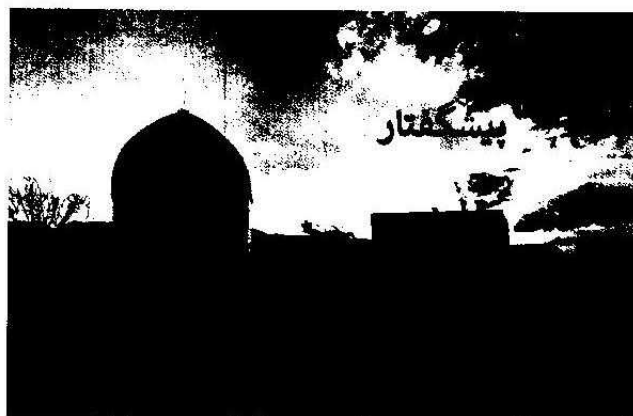
فهرست

پیشگفتار.....	۹
سپاس نامه.....	۱۱
آشنایی با کلات نادری.....	۱۵
اوضاع کلات در دوره قاجار.....	۲۰
موقعیت طبیعی کلات و بناهای تاریخی آن (از نگاه مخبر روزنامه اطلاعات در سال ۱۳۱۷ ش.).....	۲۲
سیر تطور و تقسیمات شهرستان کلات.....	۲۴
شهرستان شدن کلات.....	۲۵
آثار تاریخی کلات نادری.....	۲۶
کاخ خورشید، عمارت خورشید یا مقبره نادرشاه.....	۲۷
بنای عمارت خورشید در سه طبقه ساخته شده:.....	۲۹
مسجد کبود گنبد.....	۳۱
سد شرق یا بند کلات.....	۳۳
آب انبارها و آسیابهای بادی خشت.....	۳۴
کتیبه سنگی نادرشاه.....	۳۵
آشنایی با آبادی های کلات.....	۳۶
آقداش (AQDASH).....	۳۶
ارچنگان (ARCHANGAN):.....	۳۷
ایده لیک (IDAHLIK):.....	۳۸
باغ کند: (BAGH, KAND):.....	۳۸
چرم (CHARAM):.....	۳۸
چهچه: (CHEHCHE).....	۳۹
خاکستر (KHAKESTAR).....	۴۰

۴۰	رودخانه خاکستر:
۴۱	خشت (KHESHT):
۴۳	سینی (SINEY):
۴۳	قره‌تیکان: (GHAREHTIKAN)
۴۳	سیرزار (SIRZAR)
۴۴	قلعه زو (GHLEZOU)
۴۵	کنه گوشه KANEH GUSHEH
۴۵	گرو (GERU):
۴۶	لایین (LAYEN-E):
۴۶	نفته (NAFEH):
۴۶	سال‌شمار ترکی:
۵۱	مروری بر منابع و مآخذ بازشناسی سفرنامه میرزا حسین خان سپهسالار به کلات
۶۷	زندگینامه میرزا حسین خان سپهسالار
۶۹	ازدواج میرزا حسین خان قزوینی
۷۰	ماه‌تابان خانم (دختر فتح‌علی شاه)
۷۱	دوره کارپردازی میرزا حسین خان در بمبئی هند
۷۲	ژنرال قنسولگری میرزا حسین خان در تفلیس
۷۲	دوره وزیرمختاری و سفارت میرزا حسین خان در استانبول
۷۴	تشریف میرزا حسین خان به مکه معظمه
۷۶	عضویت میرزا حسین خان در دارالشورای کبری
۷۶	دوره ریاست دیوان عدلیه و وظائف و اوقاف میرزا حسین خان مشیرالدوله
۷۹	دوره سپهسالاری میرزا حسین خان مشیرالدوله
۸۰	برنامه اصلاحی میرزا حسین‌خان سپهسالار اعظم در امور سپاه
۸۱	دوره صدارت میرزا حسین خان مشیرالدوله
۸۴	سفر اول ناصرالدین شاه به فرنگ
۸۸	دوره وزارت امور خارجه میرزا حسین خان مشیرالدوله
۸۹	تجدید مقام سپهسالار
۸۹	سفر دوم ناصرالدین شاه به فرنگ
۹۱	اقدامات سپهسالار از نگاه اخبار نشریات عصر ناصری

عزل سپهسالار	۹۴
مأموریت میرزا حسین خان سپهسالار به روسیه	ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.
فرمانفرمایی خراسان و سیستان و تولیت آستان قدس رضوی	۹۹
فوت میرزا حسین خان سپهسالار و نقل و قولهای مختلف در این باره	۱۰۳
زندگانی سپهسالار در لوحه مزارش اینطور نگاشته شده است:	۱۰۶
میراث ماندگار سپهسالار	۱۰۷
ساختمان سفارت ایران در استانبول	۱۰۷
بنای مقبره مقداد بن اسود صحابی	۱۰۸
بنای مقبره حاج میرزا صفا	۱۰۸
راه اندازی ضرابخانه و مدرسه جدید نظامی	۱۰۸
افتتاح چراغ گاز	۱۰۹
افتتاح مکتب مشیری	۱۱۰
روزنامه‌های عصر سپهسالار	۱۱۰
طرح پرچم ایران	۱۱۰
عمارت میرزا حسین خان سپهسالار	۱۱۱
مسجد و مدرسه عالی شهید آیت الله مطهری	۱۱۲
سرگذشت دارایی‌های میرزا حسین خان مشیرالدوله	۱۱۴
همراهان سپهسالار در مأموریت به خراسان	۱۱۵
وجیه الله میرزا سیف الملک	۱۱۶
میرزا علی اکبرخان ناظم الاطباء کرمانی (نفیسی)	۱۱۹
سفرنامه میرزا حسین خان سپهسالار به کلات	۱۲۵
روستای کارده	۱۴۱
شرح وضع کلات	۱۴۴
آب وهوای کلات	۱۴۵
محصولات کلات	۱۴۶
حفظ صحت اهالی کلات	۱۴۷
صورت دهات حالیه کلات	۱۴۸
دهات و اقعہ درکوهستان کلات	۱۴۸
کتیبه خان تاشی	۱۴۹

در مراکز آرشیوی؛ نسخ خطی نادری از میراث مکتوب و منحصر به فردی از ایام سلف به یادگار مانده‌اند که بی‌تردید از نظر جلوه‌های ادبی و هنری مایه حیرت اهل خرد و چشم‌نواز اهل ذوق‌اند. که در عصر حاضر بحمدلله به همت دست‌اندرکاران دبوانی در حوزه‌های علمی، فرهنگی و آرشیوی کشورمان زمینه شناسایی، ساماندهی (فهرست‌نویسی) در دو بعد داده‌کاوی و داده‌پردازی این آثار فراهم و استفاده بهینه پژوهشی در راستای اعتلای علمی از این گنج‌های غبارگرفته از روزگار فراهم گردیده. گرچه کمترین نیز بی‌نصیب از تحفه رشحات قلم فرزاتگان نبودم و در سال‌های پیشین توفیق یافتنم چند سفرنامه با موضوع خراسان و با عناوین:

۱. مأموریت سری با لباس مبدل (سفرنامه کلنل استوارت به شمال خراسان در زمان حمله روسیه به خانات آسیای میانه

۲. اسامی منازل بین راه مشهد و سرخس (سفرنامه عبدالله‌خان ساعدالسلطنه به خراسان)

۳. کنزالمسافر فی بیان حدود الشمالیه الخراسان (سفرنامه منتخب‌الملک به خراسان)

بازخوانی و تصحیح کنم که بحمدلله به چاپ رسیده‌اند و اینک فرصت را مغتنم دانستم و درصدد تصحیح سفرنامه نخست پیش رو تحت عنوان «سفرنامه کلات نادر» برآمدم. منتها با کمال تأسّف صفحه‌های نخست این نسخه وزین با مرور ایام دستخوش حوادث شده بود و نویسندگان آن مشخص نبود. از این‌رو جهت هرچه غنی‌تر شدن محتوا و اهمیت موضوع و ضرورت بازشناسی آن سعی شد، نگارنده سطور آن را مشخص نمایم که پس از جستجو و واکاوی منابع و مآخذ این امر محقق گردید.

بدین ترتیب با شناسایی مؤلف نسخه خطی یادشده، در ادامه با مدد از اسناد آرشیوی و مندرجات روزنامه‌های آن برهه به یقین حاصل شد که نگارنده سفرنامه، میرزا حسین خان سپهسالار- صدراعظم ناصرالدین‌شاه و زمامدار وقت خراسان- بوده است.

در خاتمه تصحیح سفرنامه میرزا حسین خان سپهسالار، به سفرنامه هم‌عصر (به تعبیر نگارنده سفرنامه همزاد نگاشت) دیگری که نگارنده آن ابوالحسن خان زعفرانلو _ فرزند امیرحسین شجاع‌الدوله ایلخانی زعفرانلو بود- و در این سفر مأمور و ملتزم رکاب بوده و ایشان هم سفرنامه جداگانه‌ای به رشته تحریر درآورده بود، دسترسی یافتیم. این سفرنامه متاخر نیز علاوه بر سره‌نویسی مطالب فوق تأیید و سفرنامه ابوالحسن خان نیز به همراه این اثر آمده است، در ادامه توجه پژوهشگران ژرف‌اندیش را در این مقدمه به ایجاد به خواستگاه سفرنامه (شهر کلات نادر) و مستندات بازشناختی نگارنده سفرنامه معطوف می‌دارد.

در فرجام سخن یادآور می‌شود، تکاپو و پژوهش در این اثر به سان سایر منابع و مآخذ بخصوص منابع دست اول دیگر می‌تواند گنجشای شناخت بیشتر از ایام دیرین باشد، همچنین سعی وهدف نگارنده از این سواد و بیاض آن است که خواننده این سطور را هرچند مختصر با زوایای تاریخی چهار عنصر پژوهش: «رجال»، «قلیم (جغرافیا)»، «تالکات» و «موضوع» در حوزه شهرستان کلات نادر آشنا نماید، اما بارزترین دستاورد این پژوهش را می‌توان در عوامل ذیل برشمرد:

- ۱- منتسب دانستن سفرنامه پیش رو به میرزا حسین خان سپهسالار
- ۲- دستیابی به سفرنامه همزادنگاشت ابوالحسن خان زعفرانلو
- ۳- کمک به بازخوانی کتیبه خان تاشی در روستای آل.
- ۴- معطوف داشتن توجه مورخان به سبب مرگ سپهسالار
- ۵- احتمال نقر کتیبه ارغوانشاه به تقلید از حکاک کتیبه خان تاشی
- ۶- بازشناختی موقعیت اجتماعی و کیش شخصیتی ابوالحسن خان زعفرانلو

علی کریمیان
۱۸ مردادماه ۱۳۹۹ ش